

Saluplats Fyristorg

Medborgarnas gemensamma uterum?

Ulrika Svensson

Fyristorg market – A common space for the residents?

Kandidatarbete vid institutionen för stad och land, SLU Uppsala

Kandidatarbete vid institutionen för stad och land i Uppsala, LA-avdelningen
EX0529 Kandidatarbete i landskapsarkitektur, 2010, 15hp, landskapsarkitektprogrammet
© Ulrika Svensson 2010

Titel: Saluplats Fyristorg - Medborgarnas gemensamma uterum?

Engelsk titel: Fyristorg market - A common space for the residents?

Nyckelord: Fyristorg, torghandel, närproducerad mat, Uppsala kommun,
stadsliv, Fyrisån

Handledare: Anna Tandre, institutionen för stad och land

Examinator: Rolf Johansson, institutionen för stad och land

Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se/>

Introduktion

Fyristorg i Uppsala är ett centralt beläget torg med lång historia. Torget tillkom efter en stor brand år 1702 och har alltid dominerats av handel och människors möten. Än idag, över 300 år efter torgets tillkomst, är det på lördagar marknad på Fyristorg, då man kostnadsfritt får sälja matvaror av egen produktion samt vilda bär, svamp och blommor.

Som utgångspunkt har jag haft en positiv syn på torghandeln, baserat på en tidigare debattartikel som jag skrivit om Fyristorg (Svensson, 2009). Vid bakgrundsarbetet till artikeln upptäckte jag intressanta saker om torghandeln som jag då inte hade möjlighet att undersöka närmare. Det är där som arbetet med denna uppsats tagit vid. Syftet är att förklara Fyristorgs historiska utveckling fram tills idag, med ett särskilt fokus på torghandelskulturen och dess roll i stadslivet.

Tidsmässig avgränsning för denna uppsats utgörs av att jag har studerat torget och livet där under mars och april 2010, samt oktober 2009 inför debattartikeln som jag då skrev.

Torget plats och kulturella funktion

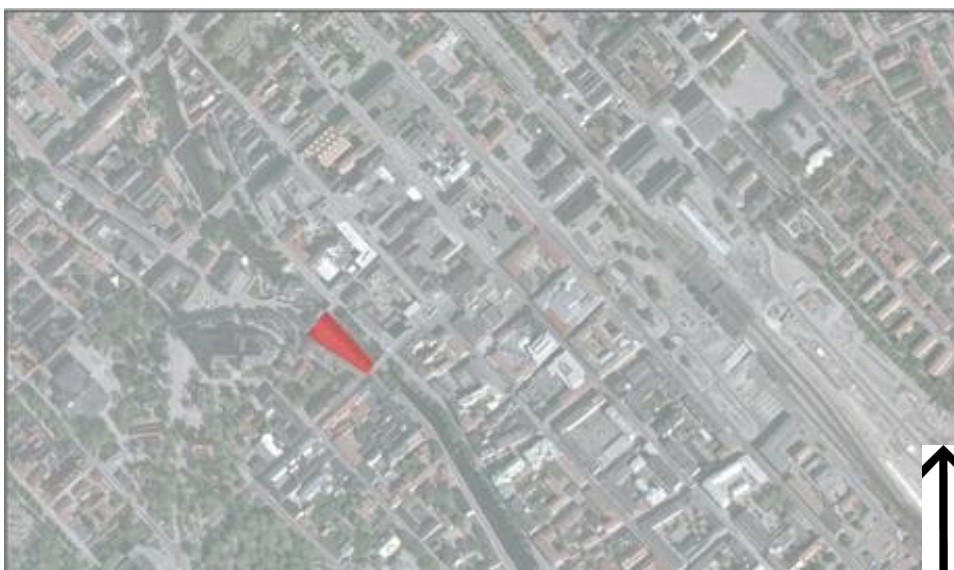
Torget värde och betydelse i staden är ett ständigt aktuellt ämne. Under de senaste åren har torgkulturen uppmärksammats i flera skrifter. Inger Bergström belyser i sin avhandling *Rummet & människans rörelser* (1996) torgets roll som social arena i staden. Emilie Ireman har i sitt examensarbete i landskapsarkitektur, *Stadens vardagsrum - ett kreativt och inspirerande rum* (2010), behandlat just torget. Hennes arbete ifrågasätter hur torg ser ut och används idag. Min ingång till det här ämnet har gått via Kell Åströms rapport *Stadens rum: torget - gestalt, upplevelse, användning* (1988). Rapporten redovisar en studie av tio olika torg, med hänseende på bland annat funktion, estetik och människors upplevelse av dem. Han skriver:

”Studien av människors upplevelse av torget stöder uppfattningen att torgrummet bör vara i det närmaste bilfritt, att omgivande byggnaders bottenvåningar bör öppnas mot torget med verksamheter som aktiverar torget och att gamla och kulturhistoriskt värdefulla byggnader bör bevaras.”
(Åström 1988, s. 47)

Bergström (1996) skriver att stadens offentliga rum måste fylla en funktion för stadsbefolkningens sociala liv, rummet måste kunna samla människor. Hon beskriver denna funktion som stadsbärande: ”Stadsbärande funktioner är sådana där människor samlas för att utföra handlingar, för vilka staden kommit till eller som är viktiga för stadens fortbestånd och sociala liv. Stadsbärande funktioner ger upphov till ett offentligt liv” (Bergström 1996, s. 162). Som exempel nämns Skanstorget i Göteborg, som på 1950-talet var en viktig handelsplats. Torget spelade en central roll i människors vardag, det var en mötesplats och synonymt med trivsel och trygghet. Platsen skapade hemkänsla vilket gav det identitet och karaktär. Idag är Skanstorget en parkeringsplats och har fått en sekundär användning. När den stadsbärande funktionen togs bort förlorade platsen sin offentliga karaktär. (Bergström 1996, s. 163)

Ett torg är enligt Nationalencyklopedin (1996) ”större öppen plats i samhälle, avsedd för (mer tillfällig) handel och ibland även för mötesverksamhet med mera”. Ett torg ska vara användbart för flera olika ändamål. Det ska erbjuda möjligheter och valfrihet: möjlighet till möten mellan människor, valfrihet att delta eller betrakta från sidan. Torgets största roll är att låta oss se och uppleva människorna i staden. En viktig funktion, som innefattar just det, är torghandeln. Ordet torg härstammar troligen från det fornryska ordet ”torgu”, vilket betyder just handel- eller marknadsplats. (Åström 1988, s. 11)

Åström belyser i sitt arbete torgets roll i staden och skriver bland annat att torghandeln i Sverige inte tillåts spela den roll som den har i andra västeuropeiska länder, att den hindras av lagstiftning och torghandelsstadgar. Han menar att en utökad teknisk service, banker och större frihet vad gäller tider och sortiment sannolikt skulle aktivera och sprida torghandeln. (Åström 1988, s. 49)

Bild 1. Översiktskarta med Fyristorget markerat i rött. Skala 1:10 000. Uppsala kommun 2009.

I den här uppsatsen diskuteras Fyristorget i Uppsala. Marknaden på Fyristorget är uppskattad men minskar för varje år. Förut fanns på torget en skylt där det stod ”Torghandel på lördagar”, men den togs ned på 1980-talet när filmen *Fanny och Alexander* spelades in, och gjorde handeln mer anonym. Handeln är idag begränsad av såväl yta som regler och ett minskande antal säljare och köpare. Om traditionen skall kunna leva vidare så tror jag att torget måste genomgå vissa förändringar. Den närproducerade maten är ett aktuellt ämne idag och att gynna den småskaliga och lokala torghandeln vore ett intressant inlägg i den rådande klimatdebatten.

Fyristorget är en avgiftsfri saluplats, så länge som man håller sig till de försäljningsregler som gäller för torget. Från Uppsala kommuns sida vill man se att Fyristorget ska vara en ”bondens marknad”. I Torghandelsföreskrifter för Uppsala kommun, 5§ (1996) står att försäljning på Fyristorget får äga rum helgfria lördagar klockan 06.00-15.00. Följande citat är från Uppsala kommuns internetsida om Fyristorget:

”På torget får man utan avgift sälja egenproducerade lantmannaprodukter inklusive ris, kvistar, hemodlade blommor och frukt samt vilda bär, svamp och blommor som man själv plockat. Adventsgranar med höjd högst 1 m får säljas.

Produkter, inköpta eller producerade av inköpta råvaror får säljas endast om en avgift, 300 kr/m, betalas. Detta gäller även hembakt om det inte säljs som komplement till lantmannaprodukterna. Detsamma gäller hantverksprodukter. Sådana produkter kan med fördel säljas på S:t Eriks gränd eller Vaksala torg där en plats, 3x3m, kostar 160 kr/dag. Försäljning ska ske på den stensatta ytan mellan åräcket och kantstenen mot parkeringen. Bord får inte ställas på asfalten. Stadens parkeringsregler gäller alla som parkerar på torget.” (Vinlöv, 2010)

Platsbeskrivning

Fyristorg ligger i centrala Uppsala, alldeles intill Fyrisån. På torget finns 15 bilparkeringsplatser varav två är handikappsparkeringar, och längs med Västra Ågatan finns fyra parkeringsplatser och två väntzoner för taxibilar. Det finns 94 cykelställ och dessutom en avgiftsfri yta avsedd för moped- och motorcykel-parkering. Under torget finns en nedlagd offentlig toalettinrättning, idag fotogalleri. Under sommaren finns en tillfällig kiosk i torgets södra ände. Fyristorg är ett relativt litet torg, ca 20 x 80 meter och avsmalnande mot söder. Storleken är intressant eftersom det är en mänsklig skala, jämfört med andra torg i Uppsala, exempelvis S:t Eriks torg, Stora Torget och Vaksala torg. Som syns i bild 2 så ligger parkeringsplatserna på Fyristorg idag inom torget. Den yta som är tillgänglig för torghandel är den mellan Fyrisån och parkeringsplatserna. Med andra ord upptar parkeringsplatsen med tillhörande rörelseyta en stor del av torget.

Bild 2. Fyristorg idag. Skala 1:1000. Uppsala kommun 2009.

Metod

Genom litteraturstudier och samtal med kommundienstämänner har jag kartlagt Fyristorgs historia och utveckling fram till idag. Jag har studerat torgets allmänna betydelse i staden och varit i kontakt med flera Fyristorghandlare för att få deras syn på torget. Dessutom har jag tagit fram en enkel programskiss med förslag på förändringar baserat på mina undersökningar.

Inventering

Grundarbetet har gjorts med hjälp av litteratur om det äldre Uppsala, där min huvudlitteratur huvudsakligen utgjorts av Marianne Giske & Bibbi Sjöo *Fyristorg* (2002) samt Helena Harnesk & Ulla Oscarsson *Uppsala från liten medeltidsstad till Sveriges fjärde stad* (1995). Jag har även läst litteratur som berättar om torgens betydelse i staden, såsom Kell Åströms rapport *Stadens rum: torget - gestalt, upplevelse, användning* (1988), Inger Bergströms avhandling *Rummet och människans rörelser* (1996) samt Michael Webb *The city square* (1990). Historiska kartor och fotografier har gett mig en bild av hur dagens torg vuxit fram och en inblick i vilka traditioner som präglar torget. Mitt huvudsakliga fokus har dock varit samtalen med torghandlare och kommundienstämänner.

SWOT-analys

Jag har gjort en SWOT-analys av Fyristorg. Med en SWOT-analys (Jackson 1982) beskriver och sammanställer man i en matris ett områdes styrkor (S), svagheter (W), möjligheter (O) och hot (T). SWOT:en är en hjälpreda som reder ut platsen idag och eventuella framtidsscenarioer. Sammanställningen ligger sedan till grund för hur man väljer att arbeta vidare med platsen.

Samtal med torghandlare och kommundienstämänner

Mina mest intressanta samtal har varit med tre torghandlare om deras syn på Fyristorg, handeln samt bilparkeringen på torget.

Via e-post har jag varit i kontakt med Karin Åkerblom, processledare för stadsutveckling på Uppsala kommun. Jag har dessutom träffat Margot Vinlöf, torgansvarig på Gatu- och trafikkontoret Uppsala kommun. Både har fått frågor om vad man från kommunens sida ser för Fyristorgs framtid och om vilka beslut som legat till grund för hur torget fungerar idag och hur man vill utveckla det.

Studier på plats

Jag har besökt Fyristorg flera gånger under mars och april 2010, samt oktober 2009. Besöken har skett vid olika tider på dygnet, såväl vardag utan handel som lördag då handel pågår. Jag har även gjort jämförelser mellan Fyristorg och Vaksala torg, de enda platser i Uppsala där det bedrivs torghandel året runt. Jämförelserna gäller storlek, regler, användning och hur känt respektive torg är.

Med papper, penna, måttband och kamera har jag undersökt Fyristorg. Jag har besökt platsen i flera omgångar och noterat detaljer såsom markmaterialet

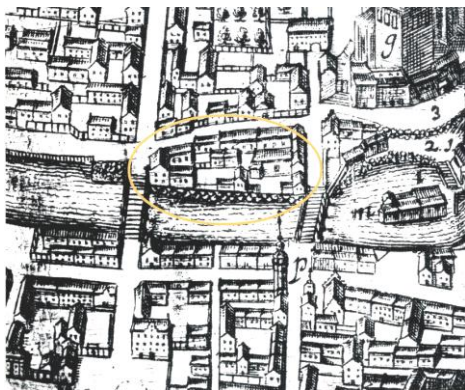
och dess skick, träd, bil-, motorcykel- och cykelparkeringsplatserna samt andra utmärkande delar av torget.

Resultat

Historisk beskrivning

Där Fyristorg ligger idag fanns på 1300-talet ett kvarter som kallades Hospitalskvarteret. År 1302 invigdes sjuk- och ålderdomshemmet Helge Andshuset, vilket egentligen bestod av fler mindre hus och ett kapell och upptog hela kvarteret. Här bodde ett femtiotal sjuka, fattiga och äldre vilka fick enklare vård i form av huskurer. Helge Andshuset var byggt av tegel och bekostat genom allmosor och hade byggts på initiativ av domprosten Andreas And (Harnesk & Oscarsson 1995, s. 19). Trots att det var vårdhem för fattiga så var husen påkostade med ett medeltida avancerat golvvärmsystem, hypocaust. Det fungerade så att det under golven låg stenskivor med borrarade hål i. I källaren eldades det i ugnar, och värmen därifrån leddes genom hålen upp i rummen. (Giske & Sjöo 2002, s. 112). Under 1600-talet kom Helge Andshuset att bli statligt hospital, se bild 3.

I maj 1702 började det brinna i Uppsala, och hela Hospitalskvarteret utom kapellet brann ner. Man beslutade att inga nya hus fick byggas på platsen. Åns

Bild 3. Karta från 1679 som visar Hospitalskvarteret, där det tidigare Helge Andshuset låg och där Fyristorg ligger idag. (Ur Giske & Sjöo 2002, s. 114).

vatten måste vara tillgängligt om nya bränder skulle drabba staden. Det ensamma kapellet lämnades att förfalla, såldes på auktion och blev teaterlokal. Byggnaden var dock ett riktigt ruckel som hotade att rasa samman och år 1820 revs det. Den öppna ytan stensattes med kullersten och kom att kallas Fisktorget. Här hade länge varit en oreglerad handelsplats med bland annat fiskförsäljning. Stadens styrande remitterade även vedförsäljningen hit och 1853 blev namnet Wedtorget. Namnet Fyristorg bestämdes vid ett sammanträde i stadsfullmäktige den 20 november 1891 och namnet syftar till torgets placering alldeles intill Fyrisån.

Vid 1800-talets mitt rustades torget upp och det gjutjärnsräcke som än idag löper längs ån tillkom då. Gjutjärnspumpen bör ha tillkommit ungefär samtidigt och likaså lindarna längs ån, se bild 4. Det var vid den här tiden som offentliga träd började planteras, innan dess hade stadens grönska varit inhägnad och endast till för de förmögna stadsborna (Giske & Sjöo 2002, s. 117).

Det finns en skröna om att drottning Kristina skulle ha skänkt Fyristorg som salutorg till Uppsala-bornana, ett argument som ofta framförs av torghandlarna när de känner sig överkörda av Uppsala kommun. Margot Vinlöv (då Lewin), Gatu- och trafikkontoret Uppsala kommun, gjorde 1988 en undersökning av torgets historia, presenterat i PM:et *Fyristorg – ett salutorg*. Hon fastslår där att drottning Kristina dog år 1689, och Fyristorg blev till först efter branden år 1702. Skrönan stämmer alltså inte, men är ändå ett argument som ofta används för att försvara torghandeln.

Toaletterna under torget byggdes 1927 och är ritade av stadsarkitekt Gunnar Leche (Bergström 2003, s. 47). De stängdes vid slutet av 1970-talet och sedan 2005 inrymmer lokalerna fotogalleri. Sedan 1954 har det varit bilparkering på torget. Beslutet togs av stadsfullmäktige och innefattade kravet att torghandeln skulle kunna fortsätta obehindrat (Giske & Sjö 2002, s. 99).

Bild 4. Fyristorg omkring år 1870. Nyss tillkommet är gjutjärnspumpen samt lindarna och räcket längs ån. I bakgrunden syns restaurang Äpplet, Upsala Gille och domkyrkan som ännu har de låga tornen från 1740-talet. (Foto: Henri Osti, ur: Giske & Sjö 2002, s. 117).

Byggnaderna vid torget

Hörnet Drottninggatan/Fyristorg har sedan 1850-talet kallats för Politiska knuten. Hörnet var en mötesplats där livliga diskussioner fördes, främst mellan studenter. Tryckeriet Almqvist & Wiksell satte upp en anslagstavla för nyheter, och det var dessa anslag som väckte debatterna och gav namnet. När radion kom på 1920-talet förlorade hörnet och anslagstavlan sin roll (*Politiska knuten* 1983, s. 46). Huset intill, byggt 1830, har sedan början inrymt flera populära krogar, bland annat Äpplet och Phoenix. Det sista huset i raden längs Fyristorg är Gamla Gillet. Huset var ursprungligen hospital för psykiskt sjuka. Därefter blev huset herrsällskapet Upsala Gillens föreningslokal, för att slutligen säljas till Stadshotellets ägare som byggde om huset till hotell. Hotell Gillet blev Uppsalas finaste och var så fram till 1972, då hotellverksamheten flyttade ut (Giske & Sjö 2002, s. 117).

Mellan S:t Eriks gränd och Dombron ligger ett antal hus. Genom det mittersta huset finns en öppning för biltrafik i nordlig riktning. Öppningen heter Gillbergska Genomfarten. Husen var en del av en stor gård från 1800-talet, ägd av Gabriel Wilhelm Gillberg. Under 1900-talet blev trängseln stor på S:t Eriks gränd då hästar, fotgängare och cyklister skulle enas om utrymmet. När dessutom bilen kom blev läget än mer besvärligt och efter flera års intensiv debatt revs hälften av husen i Gillbergska gården, och ett valv togs upp genom huvudbyggnaden. Förslaget kom från stadsarkitekt Gunnar Leche 1933, och den nio meter breda öppningen stod klar år 1934 (Harnesk & Oscarsson 1995, s. 168).

Nulägesbeskrivning och torgets framtid

Idag är Fyristorg ett av tre prioriterade stadsförnyelseobjekt som Uppsala kommun tillsammans med Vi i Stan AB ska arbeta med under de kommande åren. Någon plan över hur torget ska utformas finns ännu inte utan ska tas fram med start under senhösten 2010 och då i bred dialog med Uppsalaborna.

Dagens användning är bilparkering längs Västra Ågatan samt torghandel längs Fyrisån på helgfria lördagar. På fredagskvällar samlas Uppsalatraktens raggare på torget med sina fordon. Det finns 15 bilparkeringar på torget, varav två är handikapparkeringar. Dessa är kommunägda och avgiftsbelagda. Det finns även avgiftsfria motorcykel- och mopedparkeringar längs ån. På torget finns 94 cykelparkeringar.

*Bild 5. Fyristorg en lördag i april.
Foto: Ulrika Svensson 2010.*

Markmaterialet utgörs av smågatsten och friser i granit, samt asfalt runt gjutjärnspumpen och toalettnedgångarna.

Byggnaderna runt torget har alla fasader från 1800-talet, fastän de har en äldre historia än så. Den enda växtligheten utgörs av sex lindar vid ån. Torget är senast omgjort år 1999, då hälften av bilparkeringarna togs bort för att gynna torghandeln.

Studier på plats

Torgytan har problem med svåra sättningar och det finns en del lösa smågatstenar. Dessutom är hela ytan ojämn, bucklig och svårmanövrerad för den som exempelvis går med rollator. Markmaterialet runt gjutjärnspumpen består av asfalt, och mötet mellan de två materialen ser slarvigt och ogenomtänkt ut. Platsen upplevs som mörk och otrygg under delar av året. Det finns ett stort tryck från aktörer som vill nyttja torget för uteserveringar. De före detta toaletterna som sedan 2005 inhyser fotogalleriet Galleri London har utställningar relativt sällan och har då endast öppet fredagar, lördagar och söndagar. Det betyder att lokalerna ofta står tomma och utan att locka människor till torget. Slutsatsen är att torget huvudsakligen fungerar som parkeringsyta och trafikplats och att människor sällan uppehåller sig här.

Kommuntjänstemännens åsikter

Enligt Karin Åkerblom², processledare för stadsutveckling, Uppsala kommun finns idag inga planer för huruvida parkeringen på Fyristorg skall vara kvar eller inte. Hon menar att man bör hitta en utformningsprincip som fungerar både med och utan parkerade bilar, och att risken finns att man fastnar i en långbänk om man avvaktar beslut på parkeringens vara eller inte vara. Hon säger dessutom att kommunen startat en parkeringsutredning för att inte fastna i parkeringsfrågan när arbetet med Fyristorg inleds under senhösten 2010.

Jag har även talat med Margot Vinlöf³ på Gatu- och trafikkontoret på Uppsala kommun. Hon är en av två personer som har ansvar för stadens torg.

² Karin Åkerblom, processledare för stadsutveckling på Uppsala kommun, e-post den 7 april 2010.

³ Margot Vinlöf, torgansvarig på Gatu- och trafikkontoret Uppsala kommun, samtal den 28 april 2010.

Vinlöv tycker att Fyristorgs största värde idag är dess centrala läge och att det har så många användningsområden, exempelvis mötesplats, handelsplats, parkering av olika slag, vändzon och lastzon. Hon poängterade särskilt dess diversitet och atmosfär och säger att det är ett livligt torg trots den lilla storleken. Hon tycker att Fyristorg sköter sig själv till stor del. Sedan 1950-talet tillhandahåller kommunen försäljningsbord till handlarna. Borden förvaras i två stora lådor vid åräcket, och tas in för reparation vartannat år. Vinlöv kommunicerar med torghandlarna genom att sätta anslag på insidan av locken till lådorna, ett system som hon tycker fungerar väl. Exempelvis upplyser hon om vad som får säljas och om kommande evenemang på torget. Hon säger att hon alltid försöker hitta en kompromiss som gör att både torghandlarna och evenemangsidkarna kan samsas om torget.

På frågan om varför handelsreglerna ser ut som de gör, med krav på att produkterna måste vara egenproducerade, säger Vinlöv att gränsen måste dras någonstans. Undantaget från reglerna är bakverk, där du själv inte måste ha producerat ingredienserna, men du måste ha bakat varorna själv. Även svamp, ris och blommor som man kan plocka i naturen får säljas. Hon tycker att reglerna är generösa såsom de ser ut idag. Att generösare regler skulle kunna locka fler säljare och köpare menar hon inte behövs, för någon brist på torghandlare finns inte, snarare tvärtom. Detta motsäger både mina egna iakttagelser (mellan tre och sju handlare vid mina platsbesök i april) och torghandlarnas åsikter.

Jag påpekade att det intressanta för mig är att produkterna är närproducerade, inte vem som producerar och vem som säljer. Vinlöv resonerar att om man lättade på regeln om att varorna måste vara egenproducerade så skulle folk lika gärna kunna köpa sina lingon i matbutiken för att sedan koka sylt och sälja. Hon menar att man inte skulle kunna garantera att varorna är lokalproducerade. Enligt lag så får kommunen inte bestämma vilka varor som får säljas på vilka torg, men genom att ta högre avgift för övriga varor på Fyristorg än på Vaksala torg kan kommunen ändå styra hur handeln ser ut. Exempelvis kostar en torgplats om 3x3 meter på Vaksala torg 160 kronor medan samma yta på Fyristorg skulle kosta 900 kronor enligt torghandelsföreskrifterna, om man vill sälja produkter som ligger utanför reglerna. På Vaksala torg finns en så kallad "bonde-rad" där man kostnadsfritt får sälja varor likt de på Fyristorg.

Vinlöv vet inte hur mycket torghandlarna tjänar på sin försäljning, och säger att kommunen enligt torghandelsföreskrifterna inte har rätt att kräva F-skattsedel av Fyristorghandlarna, något som de dock gör vid Vaksala torg och gågatan (Svartbäcksgatan/Kungsängsgatan), där handlarna skrivit kontrakt. Anledningen är att Fyristorg är ett avgiftsfritt torg och öppet för alla. Dock måste kommunen enligt lag samla in personuppgifter om alla torghandlarna varje gång de står på torget. Det sköts av särskilda torgvakter som kommer från ett bevakningsföretag vilket Uppsala kommun har avtal med. Personuppgifterna skall bevaras i sju år och redogöras för skattemyndigheten på anmodan.

Jag frågade Vinlöv om det inte finns något intresse från kommunens sida att lyfta fram torghandeln och locka till större kommers, men något sådant behov finns inte menar hon. Folk hittar dit ändå. Jag påpekade att många av mina bekanta inte alls vet om att det säljs frukt och grönt på Fyristorg, ett faktum som förvånar Vinlöv. Skylten som togs ned på 1980-talet i samband med en filminspelning känner hon inte till, däremot förekom det tidigare att torghandlarna satte upp egna, olagliga, skyltar om torghandel för att spärra av bilparkeringen. Detta var före 1999, då hälften av bilparkeringarna togs bort.

Jag föreslog att en ny, laglig, informationsskylt skulle sättas upp på torget, likt den på Vaksala torg. Behövs inte, tycker Vinlöv, och undrar om jag tyckte att det behövs en informationsskylt om torghandel på gågatan också?

Torghandlarnas åsikter

Jag har talat med tre torghandlare om hur de ser på Fyristorg, handeln och varför de är torghandlare. Av hänsyn har jag valt att ge dem fingerade namn. De tre handlarna är "Margareta"⁴, 69 år och torghandlare sedan tre år, "Olof"⁴, 72 år och torghandlare sedan 15 år och "Gustav"⁴, 85 år och torghandlare sedan 40 år. De tre är ganska eniga i sina åsikter. På frågan om varför de är torghandlare svarar alla tre att det är det sociala som lockar. Man träffar mycket människor, pratar och har trevligt. Att förtjänsten är dålig vägs upp av de glada mötena med kunderna. Dock vill ingen svara på frågan om hur mycket de tjänar på torghandeln, vilket får mig att undra om förtjänsten verkligen är så dålig som de vill pålysa?

En annan genomgående åsikt är att man saknar toalett: att stå sex timmar på torget kan vara besvärligt, och man löser sina toalettproblem genom att antingen gå in på någon närliggande restaurang eller gå hem till någon bekant som bor centralt. Närmaste offentliga toalett ligger på Östra Ågatan i anslutning till Nybrokiosken, ett hundratal meter bort. Där finns två vanliga toaletter vilka är öppna dygnet runt och försedda med myntbox. Det finns även en handikappanpassad toalett som öppnas av kiosken. Frågan är varför torghandlarna inte använder sig av dessa toaletter, om det är för att de är avgiftsbelagda, ofräscha eller att handlarna inte vet om dem?

Ytterligare en utmärkande åsikt är att bilparkeringen behövs, både för att de själva ska kunna frakta varor och för att kunderna ska kunna komma nära. Gustav tycker att torgytan borde utvidgas och att

Bild 6. Fyristorg som parkeringsplats är välbesökt, så pass att den ibland även trafikeras från motsatt körriktning. Foto: Ulrika Svensson 2009.

kommunen borde göra reklam för att handeln existerar. Något som alla tre tycker är besvärligt är parkeringskostnaden: timkostnaden är 25 kronor och parkeringen är avgiftsbelagd mellan klockan 8 och 18, även på lördagar. Att stå en hel lördag på torget kostar alltså omkring 200 kronor, om man räknar med att stå mellan klockan 8 och 16. Det är knappt att den summan täcks upp av förtjänsten från handeln. Dock visade det sig vid samtal med torghandlarna att de sällan betalar mer än 25-30 kronor i parkering för en torgdag, och ibland ingenting alls. De beskriver det som ett krig mot parkeringsbolaget. När parkeringsvakterna dyker upp så går larmet mellan handlarna och alla springer till parkeringsautomaten för att lägga i några kronor. En idé för att komma runt problemet skulle kunna vara att torghandlarna har en reducerad parkeringstaxa.

⁴ Fyristorgshandlarna "Margareta", "Olof" och "Gustav", samtal den 1 april 2010 samt den 25 april 2010.

Det är svårt att komma som ny handlare till torget, eftersom det verkar finnas ett revirtänkande och en ovilja att släppa in nya handlare som konkurrerar om såväl kunder som yta. Margareta talar om konkurrensen och småsintheten som kan råda mellan handlarna. Hon berättar att när hon för tre år sedan började sälja på torget så fanns där en handlare som ansåg att hon inte fick sälja sina varor, eftersom det var hans försäljningsområde. Hon blev dessutom bortkörd från den plats på torget som hon valt att ställa sig på. När det var som värst blev hon till och med hotad av den andre säljaren, som sa att han skulle kasta både henne och hennes varor i ån om hon inte slutade konkurrera med honom. Margareta tillägger att hon inte lät sig skrämmas och att den missnöjde torghandlaren snart slutade trakassera henne. Frågan är ju hur andra, mindre tuffa nya handlare reagerar på ett sådant bemötande? Man kan tänka sig att många har blivit avskräckta.

Gustav, som är en av de riktiga veteranerna på torget, berättar att han känner ett ansvar för att torghandeln ska leva vidare. Han åker in till torget nästan varje lördag året om, även i bitande minusgrader. Om han inte dyker upp så försvinner kunderna, resonerar han, och torghandeln skulle dö ut. Han ser inte positivt på Fyristorgs framtid. Yngre människor har inget intresse av att sälja frukt och grönt på torget. Dessutom, tillägger han, så finns det ingen förtjänst. ”Bli inte torghandlare, vad du än gör!”, uppmanar han mig, ”Det är slitigt och ger inga pengar.”

Intressant var att ingen av torghandlarna ville tala om hur mycket de tjänade på torghandeln, vissa blev rent av arga och vände mig ryggen när jag nämnde förtjänst medan andra envist fortsatte att hävda att det inte fanns några pengar att tjäna. Margareta var den enda som, vid andra samtalstillfället, medgav att ingen på torget stod där enbart för nöjes skull utan för att tjäna pengar. Detta är dock ingenting som man vill tala om. Margareta berättade att man kan tjäna uppemot 100 000 kronor om året på torghandeln, en summa som låter stor men inte helt orimlig om man tänker sig att handlaren står på torget 50 helger om året. Det betyder en inkomst om 2000 kronor per säljtillfälle, vilket inte kan vara omöjligt, om än ej helt enkelt, att komma upp i om man har en trogen kundkrets och intressanta varor.

Anmärkningsvärt är att alla torghandlare som jag talat med är pensionärer, och så är övriga torghandlare också. Handeln har sin glansperiod i augusti-oktober med fler tillfälliga handlare och kunder. Då förekommer också handlare av mer varierad ålder, men bland de som står året om har samtliga passerat pensionsåldern. Vad händer med handeln på Fyristorg när de inte orkar längre? Finns det en ständig ström av nya pensionärer, eller blir de bortmötade av de griniga torgrävarna?

Analys

Nedan presenteras resultatet av min jämförelse med Vaksala torg, SWOT-analysen samt analys av kommundienstemännens och torghandlarnas åsikter.

Fyristorg i jämförelse med Vaksala torg

Vaksala torg är ett annat torg i Uppsala där handel förekommer. De båda torgen skiljer sig dock åt en hel del. Vaksala torg är både större och har mer omfattande

handel, med 240 platser varav 30 fast utyrda, jämfört med Fyristorgs 25 obokade platser.

En markant skillnad är dessutom att handeln på Vaksala torg är avgiftsbelagd, 160 kronor per plats och dag vilket betalas i en biljettautomat. Man får här även sälja annat än egenproducerade lantmannaprodukter, exempelvis kläder och småelektronik samt arrangera loppmarknad. Blommor, frukt och grönt säljs nästan året om men då rör det sig oftast om sådant som försäljaren själv inte producerat (yrkesmässig handel). Dock finns, som jag tidigare nämnt, en ”bonde-rad” där man kostnadsfritt får sälja egenproducerade varor.

Försäljningstiderna är dessutom mer generösa här: helgfria dagar mellan 07.00 och 21.00 får man sälja. I övrigt gäller samma regler som för övriga salutorg i Uppsala, nämligen att varor inte får läggas upp tidigare än 30 minuter före säljstart och att torget skall vara tomt senast 30 minuter efter avslutat försäljningstid.

På Vaksala torg finns inga parkeringsplatser, såväl säljare som köpare är hänvisade till parkeringar som finns i omgivningarna. Dock får man som handlare köra bil på torget för att lasta i och ur varor.

SWOT-analys av Fyristorg

<p>Styrkor</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kulturhistoriskt intressant plats - Centralt beläget, alldeles vid ån - Redan etablerad torghandel – bör förvaltas och utvecklas - Låga byggnader framför torget ger stort solljusinsläpp - Öppen yta som kan varieras mycket i användning 	<p>Svagheter</p> <ul style="list-style-type: none"> - Stort behov av yta för bilparkering – risk att denna får ta över - På grund av den kulturhistoriska tyngden blir beslutsfattanden utdragna - Ojämn yta, stora problem med sättningar av markmaterial - Revirtänkande och konservativ stämning mellan handlare - Mörkt stora delar av året
<p>Möjligheter</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ökad torghandel innebär större andel närproducerade livsmedel till Uppsalaborna - Mötesplats, särskilt om sittplatser finns - Torget blir en mer trafiksäker miljö om bilarna flyttas - Permanenta aktiviteter i Galleri London skulle öka folklivet på torget - Bättre belysning ökar tillgänglighet och säkerhet 	<p>Hot</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bilparkeringen får ta över torget - Torgets viktiga funktion som vändzon är även argument för att behålla parkeringen som idag - Inga nya försäljare och inga nya kunder – torghandeln dör ut - Politisk oenighet leder till att inga beslut tas om hur torget skall förvaltas och utvecklas

Sammanfattningsvis har jag dragit slutsatsen att det krävs ett större erkännande och övertygande ställningstagande vad gäller Fyristorgs status och värde i staden. Risken är annars att det genuina med torget idag försvinner. Kampen för eller emot fler bilparkeringar på torget är en evighetsfråga med stor politisk tyngd. Eftersom torget har så många funktioner så kan man inte fokusera på en enskild del, helheten måste fortfarande fungera. Tydligt är att torget har många möjligheter att vara ett mer levande nav i centrala Uppsala än vad det är idag.

Kommuntjänstemännens och torghandlarnas åsikter

De torghandlare som jag talat med var alltså av åsikten att bilparkeringen är nödvändig, både för att de själva ska kunna transportera sina varor till torget men också för att kunderna ska kunna ta sig dit. De menade att många av deras kunder kommer långväga ifrån alternativt har svårt att gå längre sträckor, och är beroende av närheten till bilparkering. Bristen på toaletter skulle kunna lösas med att man återinviger toaletterna under torget alternativt inför fler offentliga toaletter i centrala Uppsala. Eller kanske skulle det vara så enkelt som att man informerar bättre om de toaletter som finns vid Nybrokiosken?

Ett problem som framfördes av vissa av torghandlarna, och som även Margot Vinlöv på Uppsala kommun talade om, är det revirtänkande som finns på torget. Trots att det inte finns några fasta eller bokade platser så har de erfarna handlarna outtalade regler om vem som får stå var, och nya handlare riskerar att bli bortkörda. Aggressiviteten och hoten som tydligen kan förekomma mot nya handlare är naturligtvis ett stort problem. För att få ett mer öppet klimat på torget tror jag att det behövs mer fokus och strålkastarljus på torghandeln.

Programskiss

Jag har identifierat två huvudsakliga problem med Fyristorg. Det första gäller trafiksituationen på torget, vilken är störande men samtidigt nödvändig. Det andra problemet är hur torget kan inbjuda till mänskliga aktiviteter och bättre gynna torghandeln. Hur kan Fyristorg bli ett torg för människor snarare än bilar?

I programskissen (bild 7) har inte så stora förändringar gjorts gentemot dagens situation (bild 2). Den huvudsakliga skillnaden är att bilparkeringen vänts ut mot gatan så att torget blir lugnare och säkrare för fotgängare. Eftersom torget idag har en nödvändig funktion som vändzon för större fordon, exempelvis varutransporter, får dessa även i fortsättningen använda torget för detta ändamål. Torget, medborgarnas gemensamma uterum, bör ha sittplatser, vilket idag inte finns på Fyristorg. Jag har därför valt att placera ett antal uppvärmda sittskulpturer i torgets södra del, där det om somrarna brukar uppföras en glasskiosk. Inspirationen till sittplatserna kommer från konstnären Kajsa Mattas skulptur *I dina händer - Jona* (2004) på Östra Ågatan i Uppsala. Mattas skulptur är gjord i brons och uppvärmd året om och fungerar som en varm sittplats, och är mycket populär och välanvänd.

Ett intressant inslag på torget vore en fungerande gjutjärnspump. Jag föreslår att de två tvillingpumparna på varsin sida om Fyrisån renoveras och görs funktionsdugliga. Rinnande vatten lockar till lek och skulle vara ett interaktivt bidrag till torgmiljön samt en koppling till historien. En möjlighet vore att vattnet i pumpen är tidsstyrt och inte fungerar på natten, för att minska risken för skadegörelse. Vattenpumpen i fungerande skick skulle stärka torgets identitet.

Ytterligare en lind planteras i torgets norra del, för att ge det steniga torget lite mer grönska. Torgets markmaterial är genomgående smågatsten i granit, till skillnad från dagens situation med asfalt runt Galleri Londons nedgångar. Den idag asfalterade ytan syns i bild 2 som en större ruta intill ån. I samma bild syns en busskur som en rektangel längs med Västra Ågatan. Busslinjen är den så kallade Flexbussen, vilken skall dras in till sommaren 2010. Fortsättningsvis kommer alltså ingen busstrafik att passera torget.

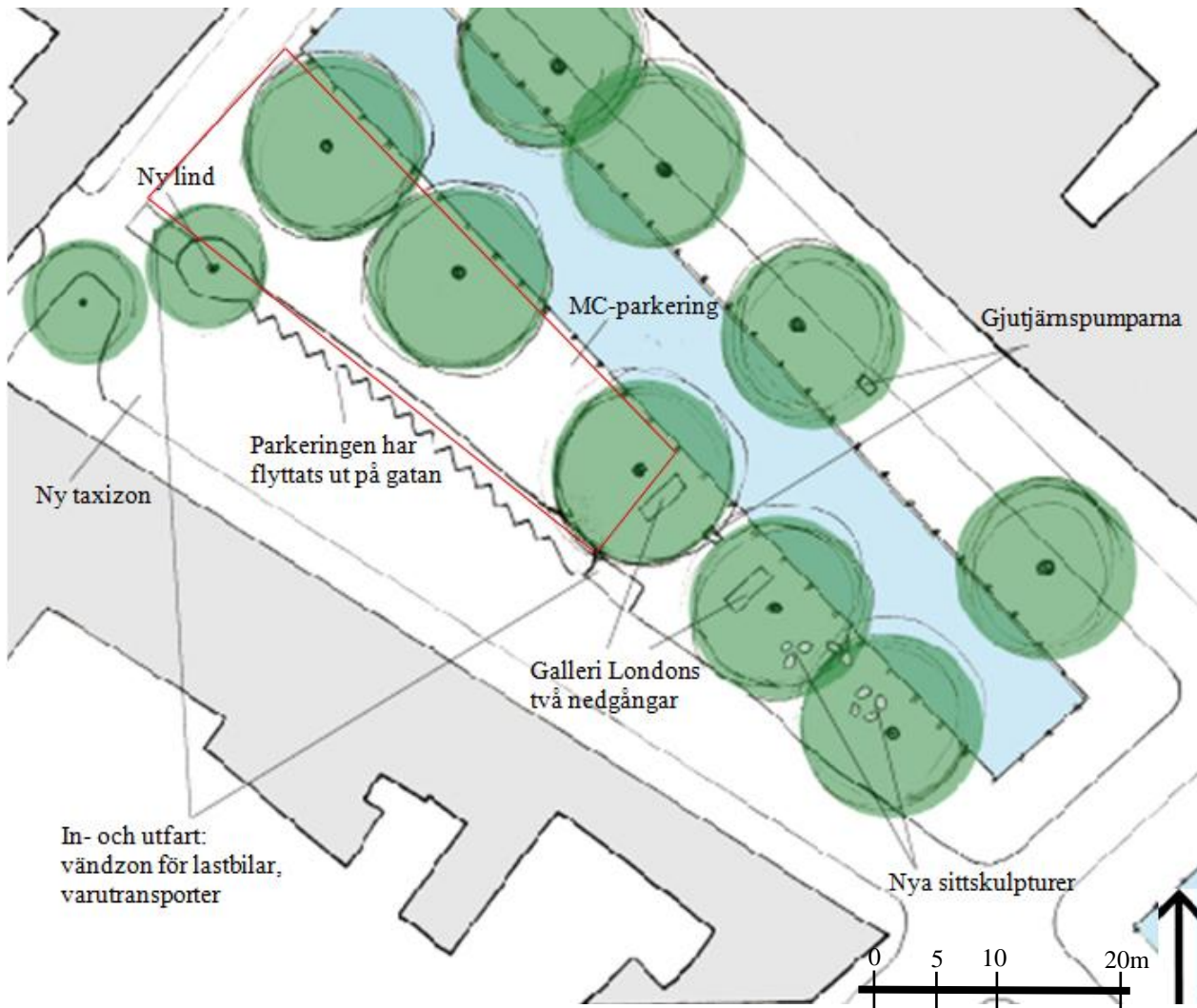

Bild 7. I programskissen har bilparkeringarna flyttats till utsidan av torget, vilket ger ett större och lugnare torg. Den rödmarkerade ytan är avsedd för torghandel. I den södra änden har ett antal uppvärmda sittskulpturer placerats. Skala 1:800. Illustration: Ulrika Svensson 2010.

Galleri London föreslås bli ett mer attraktivt besöksmål med fler utställningar och utökade öppettider. Galleriet är i dag inte handikappanpassat, vilket det naturligtvis borde vara. Man skulle kunna tänka sig att galleriet anordnar utställningar ovan jord för att locka människor till torget och själv få mer uppmärksamhet. Eventuellt skulle galleriet även kunna inrymma toaletter som allmänheten kan använda.

För att synliggöra torgets historiska värden föreslås en informationsskylt som berättar om torgets historia och om dagens torghandel, relaterad till diskussionen om klimatsmart planering och hållbar stadsutveckling.

Diskussion

Syftet var att genom litteraturstudier och samtal med kommundienstämman och torghandlare redovisa Fyrstorgs historiska utveckling fram tills idag. Ett särskilt intresse fanns för torghandelskulturen. Därutöver har jag tagit fram en enkel programskiss baserat på gjorda undersökningar.

Torghandeln

En av mina starkaste uppfattningar är att de ganska snäva torgreglerna skulle kunna lättas upp. Istället för att, som idag, allt som säljs måste vara egenproducerat så kan kravet vara att allt som säljs måste vara närproducerat. Dagens regler förhindrar exempelvis den ena torgsäljaren från att köpa lingon av sin torgranne, för att sedan göra sylt att sälja på torget. Om reglerna var något mer tillåtande skulle kanske fler människor vara intresserade av att sälja på torget, och såväl handeln som torglivet skulle kunna utvecklas. Jag anser att det huvudsakliga intresset är att det som säljs är närproducerat, men vem som stått för produktionen och vem som säljer varorna tycker jag är ointressant. Det kan väl inte finnas en enda bonde som har tid att stå på torget och sälja? Naturligtvis bör handeln göras så okonstlad som möjligt för att tillåta den att leva kvar och utvecklas även i framtiden. Förvisso kan det vara svårt att kontrollera att närproducerat-regeln följs, men det gäller å andra sidan även dagens regler om egenproducerat.

Handlarna på torget är ett ganska litet, väl sammansvetsat gäng. ”Bli inte torghandlare, vad du än gör!”, uppmanade Gustav mig. Själv är han borta från torget en enda lördag om året och det är vid älgjakten. Jag tycker att det är paradoxalt att han känner ett sådant stort ansvar för att handeln ska överleva men samtidigt försökte avskräcka mig, en yngre person, från att bli torghandlare.

Det som förvånade och skrämde mig mest var Margaretas historia om hur hon blev hotad av en annan torghandlare. Om stämningen är sådan så är det inte konstigt att få nya torghandlare tillkommer. Jag tycker att det verkar både primitivt och nästintill svårt att tro på, och om det stämmer så känner jag bestörtning inför folks beteende. Den hotfulla stämningen förstärker dessutom uppfattningen att handlarna tjänar betydligt mer än vad de vill framställa, att de inte alls sätter upp försäljningen på nöjeskontot utan faktiskt har det som inkomstkälla. För inte kan någon så aggressivt försvara sin plats på torget om det bara handlar om ett nöjsamt tidsfördriv?

Margareta var den enda av torghandlarna som ville säga något om hur stor förtjänst man kunde göra som handlare, även om hon först var ovillig att berätta. Hon höll en lång utläggning om att betala skatt och om tidsfördriv som pensionär. När jag påpekade att alla jag talat med hävdade att de ägnade sig åt torgförsäljning endast för nöjes skull så sa hon att det inte stämde. Hon gjorde det för pengarna, och att det sedan dessutom var trevligt var snarare ett plus i kanten än ett avgörande skäl. ”Det går att tjäna riktigt bra på torghandeln. Det går att komma upp i 100 000 kronor om året om man är duktig, men det är det ingen som vill tala om för då får man Skatteverket efter sig.” Är det så att torghandeln är lika med svarta pengar, och varför ska det i så fall behöva vara så?

Min utgångspunkt när jag påbörjade arbetet var att bilparkeringen var av ondo och snarast möjligt borde bort från torget. Men under arbetet har jag fått en

annan bild. Bilparkering behövs, både för kundernas tillgänglighet och säljarnas lager. Dessutom bidrar rörelsen av bilar till att livliggöra miljön kring torget. Däremot så märkte jag vid mina platsstudier och samtal med handlarna att den ständiga trafiken var ett orosmoment. Bilar passerade med tät följd alldeles bakom ryggen på handlarna, som såg sig konstant om över axeln. Det var denna iakttagelse som fick mig att placera bilparkeringen på utsidan av torget.

Torghandel är kultur och gör stadskärnan levande. Men det är en kulturform som på Fyristorg för en ganska lågmäld tillvaro. Vid en rundfrågning i min bekantskapskrets visade det sig att alla kände till torghandeln på Vaksala torg men få kände till den på Fyristorg. Bland de som var inflyttade Uppsalabor visste ingen om handeln på Fyristorg. Min uppfattning är att Fyristorgshandeln behöver marknadsföringshjälp för att synas även utanför den lilla invigda krets som handlare och kunder utgör idag.

Torget – medborgarnas gemensamma uterum?

Beträffande min programskiss så insåg jag tidigt att det som Fyristorg behöver är snarare en uppfräschning än ett nytt utseende. Den största utmaningen var hur jag skulle lösa parkeringsfrågan: om bilarna skulle få vara kvar eller inte och vart jag annars skulle flytta dem. Jag är nöjd med lösningen att placera dem mot gatan och på så vis få en större och ostörd torgyta. Butiker och restauranger kring torget får varuleveranser med stora bilar, vilka inte kommer igenom Gillbergsga genomfarten. Dessa fordon är alltså beroende av den vändzon som Fyristorg utgör. I mitt förslag har vändzonen för bilar tagits bort, men varubilar ska fortfarande ha möjlighet att ta sig runt med hjälp av torgytan.

I förslaget så har torget begåvats med sittplatser, det är en tryggare miljö och torget kan användas som mötesplats i större utsträckning än vad som är möjligt idag. Förslaget hjälper stadens invånare att fortsatt nyttja Fyristorg som en aktiv plats. Ett torg är en symbol för medborgerlig delaktighet, den främsta mötesplatsen, en plats för samtal och som jag nämner i avsnittet ”Byggnaderna vid torget” så har Fyristorg en lång och stark tradition som mötes- och diskussionsplats, en viktig samlingsplats för Uppsalaborna. Det borde vara en plats att vara stolt över och vilja förvalta väl. Även om moderna medier konkurrerat ut anslagstavlan som träffpunkt och budskapsbärare så behöver vi direktkontakt med andra människor. Fyristorg kan fungera som den träffpunkten.

För att sätta torget och fenomenet torghandel i ett större sammanhang vill jag ta upp den trend som idag finns att bygga stora perifera köpcentra, vilka nås via bil eller i bästa fall kollektivtrafik. Effekten av dessa köpcentra är att antalet livsmedelbutiker i närområdet minskar. Den allmänna utvecklingen pekar mot att staden utarmas: unika affärer försvinner likväl som dagligvarubutiker. Stadens service ska vara tillgänglig även för den som inte har bil och jag anser att torghandeln har en roll att spela här. Externhandeln är dessutom ett hot mot miljön, då den leder till ökad trafik och därmed ökade klimatutsläpp. Effekten slår alltså både mot stadslivet och miljön. Om vi ska klara att leva upp till uppsatta klimatmål så måste vi dels öka andelen närproducerad mat och dels minska bilberoendet. Fyristorgshandeln fångar upp båda dessa aspekter. Torgets funktion bör fortsätta att vara stadsbärande, identitetsskapande och visa riktningen mot ett mer hållbart samhälle. Jag tror att Fyristorg kan vara medborgarnas gemensamma uterum.

Referenser

- Bergström, Inger (1996). *Rummet och människans rörelser: [Impact of spatial formations on human motion]*. Diss. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.
- Bergström, Lena (red.) (2003). *00: bekvämlighetsinrättning under och över Fyristorg i Uppsala*. Stockholm: Färgfabriken.
- Giske, Marianne & Sjöo, Bibbi (2002). *Fyristorg*. Uppsala: Vallmo.
- Harnesk, Helena & Oscarsson, Ulla (1995). *Uppsala från liten medeltidsstad till Sveriges fjärde stad*. Uppsala: Upplands fornminnesförening.
- Ireman, Emilie (2010). *Stadens vardagsrum - ett kreativt och inspirerande rum: [Living room of the city – a creative and inspiring room]*. Publicerad masteruppsats från SLU. (Elektronisk). PDF-format. Tillgänglig: <<http://stud.epsilon.slu.se/>> (2010-05-05).
- Jackson, Peter, Reid, Neil & Croft, Cedric (1982). *SWOT study without tears: a guide to effective study practices*. Wellington: New Zealand Council for Educational Research.
- Lantmäteriets historiska kartbibliotek (Elektronisk). Tillgänglig: <<http://historiskakartor.lantmateriet.se/>> (2010-04-20).
- Lewin, Margot (1988). *PM Fyristorg – ett salutorg*. Gatukontoret, Uppsala kommun.
- Nationalencyklopedin (1996). Definition av ordet ”torg” (Elektronisk). Tillgänglig: <<http://www.ne.se/sve/torg>> (2010-04-20).
- Politiska knuten: gammal Uppsalamiljö i ny skepnad*. (1983). Uppsala: Uppsala läns stadshypoteksförening.
- Svensson, Ulrika (2009). *Låt Fyristorg bli en del av Årummet*, utkast till debattartikel. Kurs: Stadens historia och struktur, Institutionen för stad och land, SLU.
- Uppsala kommuns torghandelsföreskrifter (1996). (Elektronisk). PDF-format. Tillgänglig: <<http://www.uppsala.se/>> Sökord ”Torghandel”. (2010-04-13).
- Uppsala kommuns informationssida om Vaksala torg (2010). (Elektronisk). Tillgänglig: <<http://www.uppsala.se/>> Sökord ”Vaksala torg”. (2010-04-13).
- Vinlöv (2010). Uppsala kommuns informationssida om Fyristorg. (Elektronisk). Tillgänglig: <<http://www.uppsala.se/>> Sökord ”Fyristorg”. (2010-04-13).
- Webb, Michael (1990). *The city square*. London: Thames and Hudson.
- Åström, Kell (1988). *Stadens rum: torget - gestalt, upplevelse, användning*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.